

Dr. habil. László Heka*

NEMIRI U HRVATSKOJ I UGARSKOJ 1903. GODINE I ODLAZAK HRVATSKOG BANA KHUEN-HÉDERVÁRYJA

UDK: 323.2 (497.5)“1903“
94 (497.5)“1903“
929 Khuen-Hedervary, K.
DOI: 10.31141/zrpf.2024.61.152.279
Pregledni znanstveni rad
Primljeno: 21. 11. 2023.

Austro-ugarskom nagodbom ustrojena je Dvojna Monarhija. Austrija i Ugarska utvrdile su da su vanjska politika, vojni poslovi i financije zajednički poslovi cijele monarhije, dok su sve druge poslove dvije strane samostalno rješavale. Ugarska je bila vezana i Hrvatsko-ugarskom nagodbom, koja je, pak, Zagrebu osiguravala punu samostalnost u pitanjima unutarnje uprave, pravosuđa, bogoštovlja i javne prosvjete, uključujući i zakonodavnu vlast u tim pitanjima (Hrvatski sabor) te izvršnu (banska vlada). Hrvati su bili priznati za politički narod (taj su status uživali i Mađari u Ugarskoj), a u Trojednoj kraljevini službeni jezik bio je hrvatski. Usto je Hrvatska mogla koristiti svoje nacionalne simbole, a imala je i svoga ministra u Ugarskoj (zajedničkoj, središnjoj) vladi u Budimpešti.

U vrijeme dualizma upravljanje zemljom bilo je vrlo teško, jer su kralj, ugarski ministar predsjednik i ban bili u međusobnom odnosu subordinacije, ali su morali uživati i međusobno povjerenje. Godine 1903. došlo je do parlamentarne krize u Austriji, koja se prelila u Ugarsku, dok su u Hrvatskoj izbili nemiri protiv bana i mađarizacije. U ovom radu, na temelju arhivskih spisa Ugarskog sabora, analiziramo kako su se događaji iz Hrvatske manifestirali na Ugarsku i cijelu monarhiju, a dajemo i odgovor na tezu da je ban „pobjegao iz Hrvatske“.

Ključne riječi: *nemiri u Hrvatskoj 1903., ban Khuen-Héderváry, parlamentarna opstrukcija u Ugarskoj, imenovanje ministra predsjednika, odlazak bana Khuen-Héderváryja iz Zagreba*

1. UVOD

Hrvatski ban Karlo Khuen-Héderváry de Hédervár (1849. – 1918.) jedna je od najpoznatijih ličnosti hrvatske povijesti. Bio je ugarsko-hrvatski državnik, mađarski akademik, najdugovječniji hrvatski ban u doba dualizma (1883. – 1903.), kao virilist član Hrvatskog sabora 1909. – 1910., u dva navrata predsjednik zajedničke ugarsko-hrvatske vlade (27. lipnja 1903. – 3. studenoga 1903. i 17. siječnja 1910. – 22. travnja 1912.), čelnik Narodne stranke u Hrvatskoj te utemeljitelj i predsjednik

* Dr. habil. László Heka, izv. profesor SZTE ÁJTK, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet. Bocskaai út 10-12, 6721 Szeged. E-mail: heka@juris.u-szeged.hu. ORCID: 0000-0001-8561-2628.

vladajuće mađarske Nacionalne stranke rada. On je najviše pozicionirani političar podrijetlom iz Hrvatske, za života slavljjen, ali i napadan ne samo u Hrvatskoj, nego i u Ugarskoj. Kršten je kao Carl Boromeus Anton Josef Maria Wilhelm Khuen-Belasi. Osobno ime dobio je po talijanskom svecu Karlu Boromejskom, pa se njegov imendan (4. studenog) slavio diljem Hrvatske. O velikoj popularnosti koju je uživao svjedoče i zabilješke o posjetima školama po Hrvatskoj (napose Slavoniji). Tada su ga dočekivali ravnatelji škola, politički čelnici (župani, saborski zastupnici, načelnici) i mjesni župnici. Djeca su mu recitirala pjesmice, a domaći ljudi su nastojali prozboriti koju riječ s njim.¹ Po njemu su nazivali središnje trgove u Zagrebu (današnji Rooseveltov trg), Osijeku (današnji trg Ante Starčevića) i Mitrovici (Žitni trg), čak je i jedno slavonsko selo nosilo njegovo ime.² Grof Khuen Héderváry je u Hrvatskoj potpuno preustrojio upravu, proveo je velike reforme, dao izgraditi više od osam tisuća kilometara putova i cesta, čime je snažno pokrenuta modernizacija Hrvatske. Ban je po napatku kralja Franje Josipa I. povjerio poznatom arhitektu Hermanu Bolléu izradu nadgrobnog spomenika srpskom kralju Milanu Obrenoviću u srijemskom manastiru Krušedol. Srpski kralj umro je 1901. godine, a prije smrti zamolio je da ga se nakon smrti pokopa na području Austro-Ugarske Monarhije.³ Njegov sin Aleksandar stanovito je vrijeme odbijao posjetiti očev grob koji se nalazio izvan Srbije, ali je to učinio 12 veljače 1903. godine kada je sa suprugom Dragom došao u Krušedol. Tu ga je dočeka *hrvatski ban*, kojega je srpski kralj odlikovao Ordenom belog orla, najvišim srpskim odlikovanjem koncem 19. stoljeća.

Grofa Khuen-Héderváryja je Franjo Josip I. 1885. godine odlikovao viteškim Redom željezne krune I. stupnja (*Kaiserlicher Orden der Eisernen Krone*), 1891. godine katoličkim viteškim Redom zlatnoga runa (*Orden vom Goldenen Vlies*), te 1910. godine viteškim Redom Svetog Stjepana s velikim križem (*Ordo Equitum Sancti Stephani Regis (Hungariae) Apostolici*).

Unatoč ovako bogatom životopisu, u Hrvatskoj se često i danas o njemu iznose stari stereotipi koje su stvorili njegovi suvremenici i neskloni mu politički oponenti, a u razdoblju socijalističke Jugoslavije nekritički su prihvaćeni kao dokazane istine.

¹ Prilikom posjeta Valpovu (19. kolovoza 1889.) Ljuba Mesić, kći mjesnoga ravnatelja Josipa Mesića, koja je banu predala „prekrasnu kitu cvieća s trobojnicom“ za dobrodošlicu je banu izrecitirala pjesmicu koju je sastavio njezin otac: „*Dobro došo, svietli bane U mili naš rodni kraj, Kad prispjevaš, tu nastane Obća radost, slava sjaj. Srce kuca brže, jače Miljenika gledajuć svog; Ustna šapće: Oj junače, Živio Te dobar Bog! I mi Valpovaćanke mlade. Slavimo taj sretni čas, Kad slavljenik roda sade Slavan stupi medju nas. Primi ovu kitu cvieća Odanosti naše dar, Pratila te uvijek sreća I naroda ljubav, hán! Kad se vratiš k svetlom domu U biel' Zagreb, čil i zdrav, Rec' banici, srcu svomu: Pozdravlja ju narod sav!*“ Vidi: Župan, D., „*Živio svijetli ban!*“ (*Kako je u školskim spomenicama i izvještajima zabilježen posjet bana Dragutina Khuena-Héderváryja nekim mjestima Virovitičke županije 1889. i 1893.*), Scrinia Slavonica Vol. 10 Slavonski Brod 2010., 217. str.

² Hrvatski je naziv sela Ploštine (od 1900. do 1910. Khuenovo Selo), no, izvorni naziv je Plostine, jer je čak 98 posto stanovništva naselja bilo talijanske nacionalnosti. Nalazi se u općini Pakrac i od nekadašnjih 400-500 stanovnika danas ih ovdje živi manje od sto.

³ Damjanović, D., *Ban Dragutin Khuen-Hedervary, Hermann Bolle i grob srpskog kralja Milana Obrenovića u crkvi manastira Krušedol*, Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda povijesnih društvenih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 29. Zagreb 2011., 335. str.

2. BAN KHUEN-HÉDERVÁRY

Grof Károly Khuen-Héderváry rođen je i kršten u Gräfenbergu kao Carl Boromeus, Anton, Josef Maria Wilhelm Khuen-Belasi.⁴ Naslov Héderváry i posjede Ozora, Tamási i Hédervár naslijedio je nakon smrti svoga ujaka grofa Hédera Viczaya od Hédervára, zadnjega člana loze Viczay, koji ga je oporukom iz 1873. imenovao za svoga nasljednika uz uvjet da u svoje obiteljsko prezime unese i pridjevak Héderváry. Grof Karlo (Károly) Khuen Belasi je to i učinio te je u prosincu 1874. iz Beča dobio dozvolu za korištenje dvojnoga prezimena Khuen-Héderváry. Iako je odrastao na obiteljskom imanju u Nuštru i najveći dio života proveo u Hrvatskoj (srednju školu polazio je u Ugarskoj, a bio je od 1875. zastupnik u Ugarskom saboru, te potom godinu dana veliki župan Jurske županije), ipak ga hrvatska historiografija opisuje kao tuđinca.⁵ Predbacuje mu se da je nametnut izvana (iz Mađarske), da je eksponent bečkoga dvora, da je vladao autoritativno, potkupljujući činovnike, uz potporu Srba, a protiv hrvatskih interesa. On sam je, pak, bio uvjeren da dosljedno provodi nagodbu (mađarski Zak. čl. 1868:XXX. i hrvatski Zak. čl. 1. iz 1868.) i radi na održavanju ugarsko-hrvatske državne zajednice i promicanju suradnje i suživota dvaju naroda. Grof Khuen-Héderváry bio je potomak vrlo stare kraljevske grofovske (*Reichsgrafenstand*) obitelji podrijetlom iz Tirola (iz naselja Termeno sulla Strada del Vino u regiji Bolzano).⁶ Pridjevak Belasi i njihov obiteljski dvorac u Campodennu naslijedili su od ove izumrle obitelji (nekad se prezime piše u obliku Bélási). Ogranak obitelji čiji utemeljitelj je Mathias Khuen Belasi von Liechtenberg und Gandegg dobio je 1647. mađarsko plemstvo, a kasnije se trajno nastanio u Nuštru.

Prilikom preuzimanja banske funkcije grof Khuen-Héderváry je rekao kako mu je „*rodište tamo, a domovina ovdje, a oboje je jedna te ista zajednička domovina*“.⁷ U nacionalnome pogledu čutio se Mađarom (iako je to rijetko isticao), zavičajno je bio čvrsto vezan uz Hrvatsku (Slavoniju), dok je pod domovinom podrazumijevao Dvojnu Monarhiju. Za vrijeme boravka u Ugarskoj bio je zastupnik vladajuće Slobodoumne (Liberalne) stranke, čiji se program temeljio na održavanju nagodbenog poretka kako između Austrije i Ugarske, tako i između Hrvatske i Ugarske. Oporbu u Ugarskom (zajedničkom) saboru činili su članovi nacionalističke Stranke neovisnosti i 1848. koji su se protivili nagodbi i zauzimali se za samostalnost. Franjo Josip I. grofa Khuen-Héderváryja smatrao je svojim pouzdanikom, rado se s njim zadržavao u razgovoru, a nuštarski je grof u kralju vidio uzor političara i državnika, kakav je i sam želio biti.

⁴ Zemský archiv v Opavě. Sbíрка matrik Severomoravského kraje.

⁵ Kolar-Dimitrijević, M., *Izidor Kršnjavi i simbolika zagrebačke Zlatne dvorane*. Kolo, Zagreb 2013., br. 5.

⁶ Brunner, O., *Zur älteren Geschichte der Khuen von Belasi*. U: *Festschrift zu Ehren Emil von Otenthals*. Innsbruck 1925., 229. str.

⁷ Polić, M., *Ban Dragutin grof Khuen-Héderváry i njegovo doba*. Izdao jedan hrvatski rodoljub, Tiskara i litografija Mile Maravića, Zagreb 1901., 10. str.

Premda su ga 1883. iz Mađarske u Hrvatsku ispratili uvjereni kako je premlad (u trenutku imenovanja banom imao je 34 godine), neiskusn i preslab da donese mir u uznemirenu Hrvatsku, a u Zagrebu su ga dočekali riječima da je „zimski ban” koji će vladati samo jednu zimu, ipak se pokazalo da je on vrlo umješan političar. U Ugarskoj se doskora – tragom napisa u hrvatskom tisku – proširilo uvjerenje da je „pacificirao Hrvatsku”, a Hrvati su ga optuživali da je „autokrat”, da je „*potkupio potkupljive, namještenjima darivao odane, uništavao egzistenciju onih koji se nisu dali slomiti*”.⁸ I do Budimpešte je doprlo mišljenje o njemu kao protivniku pravne države, građanskih sloboda i nacionalne ravnopravnosti, čija „*apsolutistička vlast je obilježena političkim nasiljem nad oporbom, otvorenom mađarizacijom, poticanjem iseljavanja Hrvata u prekomorske zemlje i pokušajem pretvaranja Hrvatske u ugarsku pokrajinu*.”⁹ Također je bilo rašireno gledište kako vlast u Hrvatskoj „obnaša sa svojim Srbima”. Ban, naime, 1883. u Hrvatskoj nije imao nikakvu političku potporu, pa je stoga htio u svoje ruke preuzeti Narodnu stranku, što mu je i uspjelo. Pridobio je uz sebe i velik dio Srba, koji su umjesto radikalizma i zahtjeva za ujedinjenjem s Kraljevinom Srbijom, postali lojalni građani Austro-Ugarske Monarhije. Ban im je dao pravo na korištenje srpske zastave, jezika i ćirilice, pravo na osnivanje škola u okviru Pravoslavne crkve, a Hrvatski je sabor 1888. proglasio „hrvatski ili srpski” jezik za nastavni jezik u školama Trojedne kraljevine (umjesto „hrvatskog”, kako je glasio naziv u nagodbi). Ovakvi su ustupci Stranci prava bili neprihvatljivi, pa su bana optuživali da vlada Hrvatskom suprotno željama hrvatskoga naroda. Sve ove često ponavljane objede prihvaćene su kao neprijeporne činjenice i snažno su „obilježile” grofa, ali i hrvatski narod. To se vidjelo u Budimpešti prilikom saborske rasprave o njegovu imenovanju ugarskim ministrom-predsjednikom.

3. NEMIRI U HRVATSKOJ 1903. GODINE

Godine 1903. došlo je do parlamentarne krize u Austriji, koja se prelila u Ugarsku, dok su u Hrvatskoj izbili nemiri protiv bana i mađarizacije. Grof Khuen-Héderváry bio je uvjeren da je kriza potaknuta „izvana”, isto kao i ona iz 1883. On je od 1894. čekao na imenovanje za ugarskoga premijera, koje je u proljeće 1903. bilo vrlo izgledno. Naime, politička kriza u Ugarskoj tada je dosegla vrhunac, pa su se i banu inače neskloni mađarski čelnici počeli miriti s mišlju da će Beč posegnuti za njegovim imenovanjem.¹⁰ Najveću promidžbenu akciju za to obavio je hrvatski tisak koji je godinama širio vijest (u Mađarskoj su joj se jako radovali) kako je on kao ban „pacificirao Hrvatsku”. Ove napise iz hrvatskih tiskovina prenosio je mađarski

⁸ Artuković, M., *Srbi u Hrvatskoj. (Khuenovo doba)*. Hrvatski institut za povijest Osijek, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2001., 21. str.

⁹ Dečak, H., Postao i »mađaron« radi boljčka Hrvatske! (O političkom djelovanju Izidora Kršnjavoga). *Kolo*, Zagreb 2013., br. 5.

¹⁰ O percepciji Hrvata prema Mađarima vidi u: Švoger, V.; Tvrtković, T., *Hungarian-Croatian water-painting: The richness of nuance in the image of Hungarians in the Croatian public imagination from the 16th century to the 19th*. *Hungarian Studies*, 29 (1-2), 157-178. str.

oporbeni tisak, jer je i mađarska oporba bila protunagodbena, pa je stoga prihvaćala pravaška gledišta kao sebi bliska. Obje stranke povezivala je želja za rušenjem vlasti i dualizma, ali su izvan toga konteksta bile nacionalističke i suradnja među njima nije mogla polučiti uspjeh. Mađarska oporba i njezin tisak, koji je oblikovao mađarsko javno mišljenje, nazivao je pristaše nagodbe „Gotterhalte-tabor” (prema himni „Gott erhalte Franz, den Kaiser”), dok je hrvatska oporba i tisak koji je oblikovao hrvatsko javno mišljenje za pristaše nagodbe ustrajno koristio naziv „mađaroni”. Oba naziva trebala su izraziti da je nagodba „izdaja nacionalnih interesa”, a njezini su pristaše „sluge” Austrije (Mađari) odnosno Mađarske (Hrvati). Činjenicu da se prosudba povijesnih događaja protekom vremena mijenja, najbolje svjedoči primjer Ferenc Deáka, suautora nagodbe, kojega danas u mađarskim udžbenicima nazivaju „Mudracem Domovine”.

U hrvatskoj (južnoslavenskoj) historiografiji općeprihvaćeno je mišljenje kako je ban u lipnju 1903. pobjegao iz Zagreba, odnosno da ga je kralj „spasio” od sramote premjestivši ga u Budimpeštu. Na tom se tragu ponavljalo kako je Khuen-Héderváryjeva politika doživjela potpuni slom, jer je Zagreb ostavio u „plamenu”, onako kako ga je i zatekao dvadeset godina ranije itd. Mira Kolar Dimitrijević i Hrvoje Petrić ističu da se u Hrvatskoj već cijelo jedno stoljeće smatra dokazanim da je nakon velikih seljačkih buna „ban Khuen Hedervari živio u strahu te je na Tijelovo u Zagrebu bio sretan kada mu je kiša omogućila da se 'dostojanstveno' povuče u banske dvore”.¹¹ Hrvatska ga je javnost doista, zadnji put vidjela na procesiji za Tijelovo 11. lipnja 1903. godine, i to u društvu odanih suradnika, odjelnog predstojnika za bogoslužje i prosvjetu Otta Krajcsovicisa,¹² odjelnog predstojnika za pravosuđe Vjekoslava Kleina, akademika Armina Pavića i Stjepana Speveca. Bili su pod policijskom zaštitom jer su kolale glasine o mogućem atentatu, ali i zato što je tada već bilo skoro sasvim sigurno da će on biti novi premijer. No, osim atentatom na bana (što je bila realna opasnost imajući u vidu slučaj Ede Cuvaja, ili bana Ivana Škerleca), navodno je zapriječeno i napadom na Banske dvore, pa je zato nuštarskog grofa uz policiju štitila i vojska dovedena iz Štajerske. Zato hrvatski autori već desetljećima pišu: „Sve je to uvjerilo Khuena Hedervarija da mu nakon seljačkih bunтова više nema opstanka u Hrvatskoj. Tako se jedne noći povukao u Budimpeštu želeći od tamo vladati Hrvatskom”.¹³ Uz narečeno naglašava se i činjenica kako su hrvatski seljaci primorali bana na odstup čime je „ublaženo pomadžarivanje, ali nisu riješeni problemi koji su mučili seljake”. Ovom uvjerenju pridonijela je i činjenica

¹¹ Kolar-Dimitrijević, M., *Stjepan Radić i kunovečka buna 1903. godine*. Podravina, vol. 2, br. 4, Koprivnica 2003., 58. str. Citira: Petrić, H., *O seljačkom pokretu u Podravini 1903. godine: Kunovečka buna i ostala seljačka gibanja*. Časopis za suvremenu povijest, God. 37., br. 3. Zagreb 2005., 663. str.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár (Mađarski državni arhiv – u nastavku MNL), Országos Levéltár (Zemaljski arhiv, u nastavku: OL) Minisztertanács Jegyzőkönyvek (Zapisnici Ministarskog vijeća, u nastavku K27), MNL OL MJ K27 1896. 04. 07. (13. ülés) 4. A horvát-szlavon-dalmát bán előterjesztésére javaslat a vallás- és közoktatásügyi osztályfőnök Krsnjavi Izidor nyugdíjazására és helyébe Krajcsovic Ottó főügyész kinevezésére (HSZDM -Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar, u nastavku: HSDM) – Zapisnik sa sjednice Ministarskog vijeća 7. travnja 1896. 13. sjednica 4. točka dnevnog reda: Prijedlog hrvatskog bana za umirovljenje odjelnog predstojnika za bogoslužje i prosvjetu Izidora Kršnjavog i imenovanje državnog odvjetnika Otta Krajcsovicisa na njegovo mjesto.

¹³ Petrić, H., op. cit. u bilj. br. 11., 663. str.

kako je ban Khuen-Héderváry uoči svoga odlaska iz Hrvatske dne 17. lipnja 1903. još jednom zamolio odgađanje saborske sjednice, što mu je opetovano odobreno.¹⁴ U Zagrebu se smatralo da su razlog odgađanja Sabora nemiri u Hrvatskoj, ali se u stvari iza kulisa upravo tada odvijao proces imenovanja nove ugarske (zajedničke) vlade u kojemu je hrvatski ban bio jedan od glavnih protagonista, a na kraju je postao ministrom predsjednikom.

Nagađanja o njegovu bijegu iz Zagreba nisu se pokazala točna, ali se čini izvjesnim kako je želio funkciju ministra predsjednika. Dva desetljeća upravljao je Hrvatskom, pa se stoga rado okušao na zahtjevnijem poslu i u novom, budimpeštanskom okruženju. Njegovu je habitusu bilo nepojmljivo da bi pobjegao ili se sklonio pred nekakvom preprekom (ne zaboravimo da mu je politički uzor bio Franjo Josip I., a donekle i Kálmán Tisza), već je i najdelikatnije situacije rješavao na sebi svojstveni način (s kojim se, dakako, mnogi nisu slagali). Njegova hrvatska politika doista se može promatrati i kroz prizmu „gašenja požara”, a kralj ga je 1903. poslao da riješi još jedno žarište. Naime, bečkom dvoru tada nije opasnost predstavljala mala, dvomilijunska Hrvatska u kojoj su pobune i nezadovoljstva ionako bila česta, nego Kraljevina Ugarska, sastavni dio Dvojne Monarhije, bez koje država nije mogla funkcionirati. U Ugarskoj je opstrukcija vlasti trajala mjesecima i onemogućavala je normalno funkcioniranje parlamenta, vlade i državnih organa. Kriza je počela u listopadu 1902. kada je ministar obrane barun Géza Fejérváry podnio uobičajeni prijedlog godišnje kvote novačenja za 1903. godinu, jer je desetogodišnji zakon o novačenju iz 1889. godine istekao, a novi nije donesen, zato što tomu nisu pogodovali odnosi u austrijskom parlamentu. Zbog toga su dvije vlade pitanje novačenja rješavale „privremenim” utvrđivanjem godišnje kvote. Spomenuti prijedlog ministra Fejérváryja nije sadržavao ništa neuobičajeno, ali su članovi njegove Slobodarske (Liberalne) stranke negodovali zbog broja pričuve. Zbog toga je ministar povećao broj novaka i domobrana sa 43.889 na 53.438 vojnih obveznika. Tomu se žestoko usprotivila oporba i započela s parlamentarnom opstrukcijom.

U isto je vrijeme i u Hrvatskoj izbio sličan val nezadovoljstva, koji je kulminirao u ožujku 1903. Tada su široke narodne mase ustale protiv banove vlasti i mađarizacije, iako se u pozadini ovoga „narodnoga pokreta” nalazila i želja za rušenjem temelja Dvojne Monarhije.

Premda se mišljenja o razlozima koji su doveli do nemira razlikuju, najčešće se spominje da je neposredni povod narodnom pokretu bila uvreda nanesena Hrvatima od strane ugarske kraljevske deputacije u pregovorima oko obnove financijalne nagodbe između Hrvatske i Ugarske. Naime, Mađari su ponovili već rašireno mišljenje da Ugarska uzdržava Hrvatsku, a čak je rečeno da je Hrvatska prosjačka zemlja.¹⁵ Osim toga je veliko nezadovoljstvo diljem Hrvatske izbilo nakon pojavljivanja mađarskih natpisa na novoj zgradi željezničke prometne

¹⁴ MNL OL MJ K27 – 1903. 06. 17. (25. ülés) 19. A horvát országyűlés elnapolásá (HSzDM) – 17. lipnja 1903. 25. sjednica, 19. točka dnevnog reda. Odgađanje saborskoga zasjedanja. HSDM.

¹⁵ Dobrovšak, Lj., *Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.-1904.* Časopis za suvremenu povijest, br. 3., Zagreb 2005., 636. str.

uprave i na javnim zgradama državnih ureda. Time je prekršena Hrvatsko-ugarska nagodba. U Zagrebu su prosvjednici razbili prozore na zgradi prometne uprave, demolirali su zgradu Narodnih novina te poskidali ili porazbijali sve natpise na stranim jezicima (njemačkom i mađarskom). Budući da su neredima prethodile javne skupštine, njihovo je održavanje zabranjeno. Potom je 11. travnja 1903. na željezničkom kolodvoru u Zaprešiću izvješena mađarska zastava, što su Hrvati ocijenili provokacijom te su je skinuli. Došlo je do sukoba, tako da je oružništvo moralo uredovati. Potekla je krv, zbog čega su izbili novi prosvjedi i protumađarske akcije ne samo u Hrvatskoj i Slavoniji, nego i u Dalmaciji.¹⁶ Prosvjednici su razbijali prozore pristaša mađarske politike, izbacivali su mađarske činovnike iz ureda, zapalili mađarske zastave i banove fotografije, ali su napadali i posjede vlastima lojalnih Hrvata (tzv. mađarona). Stradali su i mnogi Židovi, s obzirom na to da su u javnom i privatnom životu govorili mađarski, pa su ih stoga držali Mađarima ili mađaronima.¹⁷ Ban je žestoko uzvratio šaljući oružništvo da se obračuna s pobunjenim pučanstvom. Zatvori su bili prepuni, mnoge su prosvjednike premlatili. Unatoč hrvatskoj ocjeni da je Khuen-Héderváryjeva politika doživjela poraz, na dvoru i u Pešti ona je sasvim drugačije vrednovana, pa je konačno „stigao trenutak” da preuzme vlast u Budimpešti. To mu je jamačno bila velika želja, jer je kasnije pisao svome prijatelju Nikoli Tomašiću, kako jedina vlast koja postoji u zemlji jest ona koju u svojim rukama drži ugarski premijer. Nakon dugotrajnih pregovora u Beču i Pešti, kralj ga je 27. lipnja 1903. razriješio banske časti te ga je istoga dana imenovao za mandataru ugarsko-hrvatske vlade. Potom je Franjo Josip I. na prijedlog novoga ministra predsjednika 1. srpnja za hrvatskog bana postavio grofa Teodora Pejačevića.¹⁸ Grof Khuen-Héderváry stigao je u Budimpeštu u trenutku kada je situacija u Hrvatskoj, Ugarskoj, ali i u cijeloj regiji bila vrlo nestabilna. Ugarska je bila nezadovoljna zbog bečke politike, Hrvatska zbog mađarskog presizanja, u Srbiji je ubijen kralj Aleksandar Obrenović te je na prijestolje stupio Petar Karađorđević. Nemirna je bila i Bosna.

4. RASPRAVA U UGARSKOM SABORU

U Ugarskom saboru, uoči banova odlaska iz Zagreba i imenovanja na čelo zajedničke vlade, vodile su se žestoke rasprave oko toga tko izaziva nered u Hrvatskoj. Kao i u drugim sličnim prilikama, zastupnici vladajuće stranke ni ovaj put nisu prihvaćali obrazloženja kako se radi o spontanom nezadovoljstvu hrvatskih seljaka, nego su neizravno osumnjičili mađarsku oporbu za rušenje državnog poretka. Naime, ona je parlamentarnom opstrukcijom već onemogućila rad Ugarskog sabora, a kako je imala nemali utjecaj na također protunagodbenu hrvatsku oporbu, zbog koje je odgođeno zasjedanje Hrvatskog sabora, u Budimpešti

¹⁶ Petrinović, I., *Ante Trumbić (Politička shvaćanja i djelovanje)*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb 1986., 61. str.

¹⁷ Horvat, J., *Politička povijest Hrvatske I*. Zagreb 1989., 251-252. str.

¹⁸ Perić, I., *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.* (drugi svezak 1868.-1918.), Zagreb 2000., 342. str.

je bilo vrlo rašireno mišljenje da iza stalnih sukoba u Hrvatskoj stoji mađarska opozicija. Naime, u Ugarskoj je do tada dominantna Slobodarska stranka bila pred urušavanjem uslijed stalnih frakcijskih borbi, samo je Khuen-Héderváryjeva banska vlada čvrsto stajala na temeljima nagodbene politike. Ban je bio uvjeren da su nemiri u Hrvatskoj „potaknuti izvana”. U tom kontekstu vrlo je zanimljivo da su usred dramatičnih zbivanja u Ugarskoj i Hrvatskoj, mađarski oporbeni zastupnici u zajedničkom saboru raspravljali o „teškom položaju Srba u Hrvatskoj”. Bila je to inače tema koja je uvijek predstavljala plodno tlo za izazivanje razdora. Győző Pichler je na 271. sjednici, održanoj u petak 15. svibnja 1903., naveo kako po statističkim podacima u Hrvatskoj živi 2.400.766 duša, od kojih 1.478.000 Hrvata i 610.909 Srba, na što je Emerik Josipović dobio: „Oni su samo po vjeri Srbi”.¹⁹ Ova njegova upadica izazvala je veliku buku i nezadovoljstvo zastupnika na krajnjoj ljevici (oporbenjaka iz nacionalističke Stranke neovisnosti), a zastupnik Pichler je nastavno na Josipovićevu izjavu obrazložio „da smo se prije nekoliko mjeseci na sramotu cijeloga 20. stoljeća osvjedočili da su se Srbi i Hrvati međusobno, ubijali, pljačkali, uništavali te je opasno stanje bilo u cijeloj Hrvatskoj”.²⁰ Gábor Ugron, koji je često optuživao Hrvate da „teroriziraju Srbe”, dobio je da su „Hrvati napali Srbe”.²¹ U nastavku govora mladi je Pichler, koji je bio tajnik Ferenc Kossutha, a umro je 1904. u dobi od 35 godina, istaknuo da malobrojni Hrvati mogu opstati samo uz zaštitu brojnijih Mađara (po njemu ih je tada bilo deset milijuna), jer im prava opasnost prijete od Srba, baš kao što su i Sasi u Sedmogradskoj ugroženi od „Vlaha” (Rumunja), a ne od Mađara. Dapače, Mađari, kojih je po njemu skoro deset puta više („Hrvata nema ni toliko koliko Budimpešta, Szeged, Debrecen i Veliki Varadin zajedno imaju stanovnika”), darovali su Hrvatima ustav, neovisnost, ali im ni to nije dosta, nego žele još i više od toga.²² Oporbeni su zastupnici na sumnjičenja da se nemiri u Hrvatskoj financiraju izvana, uzvratili da novac za to dolazi iz Beča. To su, međutim, Nikola Tomašić i ban Khuen-Héderváry odlučno odbacili. Uslijedio je logičan zaključak da se banovi protivnici, koji financiraju nered u Hrvatskoj, nalaze u Ugarskoj. Mađarski su zastupnici na to pozvali hrvatske kolege neka se izriječom izjasne o tomu tko je vinovnik tih nemira, ali nisu dobili odgovor. Budući da je ban rekao da su nemiri u Hrvatskoj usmjereni izravno protiv njega i da su sinkronizirani s opstrukcijom u Ugarskom saboru, oporba je zaključila da on time proziva Stranku neovisnosti kao podstrekiivača.²³ Protunagodbene mađarske stranke ovu su optužbu ozbiljno shvatile te se svaka od njih izjasnila o tomu da ne financira nered u Hrvatskoj. Nakon što su za sebe utvrdile da ne sudjeluju u tim neredima, zatražile su od hrvatske Narodne stranke da isto učini, čime su praktički krivicu za nered u Hrvatskoj htjele prebaciti na banovu stranku. Stranu umiješanost u

¹⁹ 1901-1906 Képviselőházi napló (u nastavku: KN), 1901. XVI. kötet • 1903. május 15–június 16. Ülésnapok 1901-271 271. Országos ülés 1903 május 15-én, pénteken, Tallián Béla elnöklété alatt. Dnevnik Zastupničkog doma, 1901. XVI. svezak sjednice od 15. svibnja do 16. lipnja 1903., 271. zemaljska sjednica, petak, 15. svibnja 1903.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Ibid.

raspirivanje nemira diljem Hrvatske potvrđivao je revolucionarni pamflet predöčen u Zastupničkom domu, koji je navodno tiskan u Baselu. U njemu se poziva na rušenje vlasti i izazivanje nereda u Hrvatskoj, jer je „*počela odlučujuća borba za obranu naroda od Héderváryjeve tiranije*”. Ta borba krenula je u Zagrebu, nastavljena je u Varaždinu, Osijeku i drugim mjestima. „*Ne preostaje ništa drugo nego boriti se dok ne padne onaj koji nam već 20 godina bičuje lica*.”²⁴ Nadalje se u četiri točke opisuje kako se ta borba treba voditi (ako treba rezanjem telefonskih i brzojavnih žica, skidanjem željezničkih šina na prugama), te se zaključuje: „*dolje s režimom, sa samovoljom i nezakonitošću, dolje s mađaronima i krvopijama*.”²⁵ U pamfletu se spominje uspostava prijekog suda protiv pristaša grofa Khuen-Héderváryja. Osim širenja ovog poziva na nemire, kružile su neistinite glasine da je „*Khuenovi prijeki sud dao objesiti dvadeset ljudi kao odmazdu za skidanje mađarskih natpisa*”. To je, pak, izazvalo prosvjede u Dalmaciji, a u Rijeci su s brodova poskidali mađarske zastave.²⁶ S obzirom na to da je ban izjavio da je brošura tiskana u više stotina tisuća primjeraka i to već mjesec dana prije izgreda, kao i da je pobuna planski organizirana, mađarska je oporba zaključila kako je nevjerojatno da Zastupnički dom o svemu ovomu ne zna ništa. Smatrali su neprihvatljivim što Nikola Tomašić i ban Khuen-Héderváry kažu da znaju organizatore, ali da ban nema ovlasti razotkriti ih. Oštro su prosvjedovali zbog toga što poluslužbene vladine novine „*Pester Lloyd*” pišu da je Stranka neovisnosti kriva za pobunu u Hrvatskoj. Iako su neredi u velikoj mjeri nastali zbog uporabe mađarskog jezika, zastave i grba, ipak je nacionalistička oporba izrazila razumijevanje za postupke svojih sunarodnjaka. Naime, i oni su dijelili mišljenje da su mađarske željeznice privatno poduzeće, čiji namještenici nikako nisu državni službenici te stoga nisu dužni govoriti službenim hrvatskim jezikom. Čudio se što posestrime zemlje traže da na zgradi mađarskih željeznica ne bude mađarski grb iako željeznice nisu posao iz domene hrvatske autonomije.²⁷

Tijekom svibnja u Ugarskom je saboru nastavljena polemika u kojoj je glavna tema bio hrvatski ban. Nije jasno jesu li oporbeni zastupnici već dočuli da će on biti premijer pa su stoga uputili oštrice prema njemu, ili im je kriza u Hrvatskoj poslužila samo kao tema za opstruiranje rada parlamenta. Zastupnik Miklós Gabányi postavio je na 273. sjednici Zastupničkog doma, održanoj 18. svibnja 1903., premijeru pitanje tko potiče Hrvate na pobunu i zašto predsjednik vlade „*ne pazi na grofa Khuen-Héderváryja*”. Naime, njemu se čini da „*hrvatski ban radi što god mu se prohtije, ili uopće ne čini ništa*”. Po njegovu mišljenju, hrvatski narod prosvjeduje zato što je gladan, a ne zbog mađarskih natpisa na državnim željeznicama. „*Narod ne može više podnijeti teret nameta koji se nasilno ubire, pa je stoga toliko nemira tamo. Golema je bijeda kod njih, a vlada im je nezahvalna isto kao i naša. Tlače narod, nemaju slobodu, nemaju slobodan tisak, smatraju ih*

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Petrinović, I., op. cit. u bilj. br. 16., 71. str.

²⁷ Ibid.

parijama.”²⁸ Isti zastupnik je na 280. sjednici u srijedu 27. svibnja opet prozvao premijera zbog hrvatskog bana. Zamjerio mu je (u stvari premijeru) što ne čini ništa da uguši pobunu u Hrvatskoj. Na primjedbu kolege Ödöna Solymossija da u Hrvatskoj više nema pobune, nego „samo par studenata pjeva”, Gabányi je pročitao teške optužbe protiv bana objavljene u mađarskom tisku. U njima stoji da „mađarski velikaš i hrvatski ban grof Karlo Khuen-Héderváry nastavlja s protumađarskim provokacijama. Začuđujuća je strpljivost mađarske vlade prema ovoj planiranoj radbi koju provodi pomoću svojih delegata u Zastupničkom domu.”²⁹ „Budapesti Hirlap” ocijenio je tu aktivnost veleizdajničkom, a bana je proglasio „miljenikom bečkoga dvora” i „glasnogovornikom hrvatskih zahtjeva”, ali i „općom opasnošću” po zemlju. Ustvrdio je da on stoji iznad mađarskoga naroda, vlade i Zastupničkog doma. Miklós Gabányi je opasniža smatrao banove „optužbe protiv mađarske nacije, vlade i svih mađarskih državnih službenika u Hrvatskoj”. Kazao je da ban „pobunjuje Hrvate protiv Mađara, mađarske vlade i mađarskog jezika, „te opravdava zagrebačke ulične prosvjede”. Otišao je i korak dalje tvrdeći kako su „zagrebački pobunjenici dobili hrvatske putovnice, sada hrvatske tovarne listove, a žele i željezničku te poštansku upravu na hrvatskom jeziku”. Optužio je bana da stoji na čelu tih nastojanja, „iako on navodno treba provoditi mjere ugarske vlade”. Ban se nije oglašavao jer je tada bio zauzet drugim poslovima.

Ugarski je sabor 16. lipnja 1903. prestao s radom. Dva dana prije toga Franjo Josip I. pozvao je Kálmána Szélla u Beč na saslušanje koje je završilo podnošenjem ostavke. Razlog tomu bila je činjenica što ministar predsjednik nije pristao na nasilno ukidanje opstrukcije, ni na raspuštanje sabora.

5. KHUEN-HÉDERVÁRYJEVA KANDIDATURA ZA MINISTRA PREDSJEDNIKA

Sukladno Austro-ugarskoj nagodbi, financijalna nagodba između dviju zemalja obnavljala se svakih deset godina. Slijedom toga je ugarska (ugarsko-hrvatska) vlada baruna Bánffyja već početkom 1897. počela pregovore s dvorom, ali je do sklapanja dogovora došlo tek naredne godine. No, bečki parlament (Reichsrat) zbog sveopće opstrukcije od strane oporbe, nije bio u stanju prihvatiti nagodbu, čime je Ugarska pretrpjela gospodarsku štetu. U cilju olakšavanja postojeće situacije i očuvanja stabilnosti svoga carstva, Franjo Josip I. naložio je ugarskom ministru financija Lászlu Lukácsu izradu zakona po kojemu je postojeće pitanje moglo biti regulirano

²⁸ 1901-1906. KN, 1901. XVI. kötet • 1903. május 15–június 16. Ülésnapok 1901-273. 273. országos ülés 1903 május 18-án, hétfőn gróf Apponyi Albert elnökölete alatt. 61. Dnevnik Zastupničkog doma, 1901. XVI. svezak sjednice od 15. svibnja do 16. lipnja 1903. 273. zemaljska sjednica, ponedjeljak, 18. svibnja 1903.

²⁹ 1901-1906. KN, 1901. XVI. kötet • 1903. május 15–június 16. Ülésnapok 1901-280. 280. országos ülés 1903 május 27-én, szerdán, gróf Apponyi Albert elnökölete alatt. – Dnevnik Zastupničkog doma, 1901. XVI. svezak sjednice od 15. svibnja do 16. lipnja 1903. 280. zemaljska sjednica, srijeda, 27. svibnja 1903.

i jednostrano. Ugarski je sabor 1898. godine usvojio Zak. članak XXX. čiji je čl. 5. propisao da ako između dviju država ne bude postignut dogovor o carinskim i trgovinskim odnosima, onda postojeći zakon privremeno ostaje na snazi najdulje do 1907. godine. Austrijska vlada postupila je identično, pa je financijska nagodba iz 1887. ostala do daljega na snazi. Spomenuti zakon oporba je posprdno prozvala ishlskom klauzulom (prema poznatom austrijskom kupalištu Bad Ischl u kojemu su se odmarali članovi carske obitelji). Uzdrmana Bánffyjeva vlada primorana je odstupiti 1899. godine. Naslijedio ju je kabinet premijera Kálmána Szélla, ali je njegova oprezna politika iščekivanja i taktiziranja naišla na otpor u Budimpešti. Oporba je organizirala štrajkove i prosvjede diljem zemlje, a početkom 1903. u parlamentu je počela s opstrukcijom. Zato nije prihvaćen proračun u zakonskom roku, što je samo po sebi značilo pad vlade. Zastupnički dom je 16. travnja prekinuo raspravu o zakonu o novačenju, te je na dnevni red stavljeno pitanje produženja zakona o proračunu. Međutim, opstrukcija se odmah proširila i na to pitanje.³⁰ Država je ostala bez proračuna, nastupilo je stanje *ex lex* („izvan zakona”). Franjo Josip I. bio je svjestan da se Slobodarska stranka podijelila po frakcijama te da nitko od vođa pojedinih grupacija nije u stanju dobiti potporu cijele stranke. Mađarski krugovi na bečkom dvoru predložili su dva kandidata za premijera: zajedničkog ministra financija i gubernatora Bosne Benjámina Kállaya (majka mu je bila Amalia Blašković) i njegova bliskog prijatelja hrvatskog bana Karla Khuen-Héderváryja.³¹ Benjámin Kállay je opetovano otklonio kandidaturu te je uložio nemali napor u kampanji za imenovanje i izbor svoga prijatelja grofa Khuen-Héderváryja. Ban je, dakle, već u travnju 1903. sudjelovao u razgovorima oko imenovanja novoga ministra predsjednika. To je bilo vrijeme najvećih nemira u Hrvatskoj (krvoproliće u Zaprešiću bilo je 11. travnja). Kao mogući kandidat spominjao se i grof István Tisza, koji je bio najjači zagovornik ukidanja opstrukcije po svaku cijenu. Premda su informacije o tomu na svjetlo dana izišle tek u lipnju, kraljev pouzdanik, ugarski ministar domobranstva barun Géza Fejérváry već je 6. travnja izvijestio grofa Tiszu da je Franjo Josip I. na nagovor prijestolonasljednika Franje Ferdinanda pristao da se u Ugarskoj opstrukcija dokine bilo kakvim sredstvima. Barun Fejérváry (njegova majka Antonia Paulich, 1768. – 1828., potjecala je iz poznate hrvatske vojničke obitelji Paulić) smatrao je da je za to sposoban jedino grof Tisza pa je njega želio kralju predložiti za predsjednika vlade. Grof Tisza bio je sposoban i inteligentan čovjek, čvrstorukaš, kojega su smatrali „mozgom” snažne obitelji Tisza te najutjecajnijim kalvinom (protestantom) u zemlji. Usto je kao veleposjednik

³⁰ Gratz, G., *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918.* I. sv. Magyar Szemle Társaság, Budapest 1934., 398. str.

³¹ Izvorno ime poznatog ministra bilo je Benjamin Kállay. Oblik Benjámin Kállay vrlo je čest u brojnim životopisima. U tom obliku spominje ga i Mađarski biografski leksikon (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kallay-benjamin-76148/>) i drugi izvori, pa tako i poznata monografija o mađarskim gradovima i županijama: Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai.* (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/szabolcs-varmegye-167E9/irodalom-es-tudomany-irta-vende-erno-revid-id-szinnyey-jozsef-16F45/kallay-benjamin-16FA6/>). Uz njega su Madari često koristili i skraćeno ime Béni Kállay. U Austriji su mu ime pisali u obliku Benjamin von Kállay, a u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini najčešće u obliku Benjamin Kallay.

steka golemo bogatstvo, dakle je vlastitim primjerom dokazao kako zna upravljati gospodarstvom. Grof Tisza je držao da je slamanje opstrukcije egzistencijano pitanje za cijelu naciju i da je on spreman žrtvovati se za to, ali je upozorio Beč da u očima mnogih nije popularan, pa bi njegova osoba mogla biti smetnja da se i oni pridobiju. Zbog toga je predložio hrvatskog bana kao najpogodniju osobu. Ponudio se preuzeti bilo koju ulogu u njegovoj vladi. U Beču su razmišljali slično. Kralj se u mađarskim pitanjima naročito oslanjao na mišljenje Benjámina Kállaya, koji je kralju opetovano preporučio svoga prijatelja Khuen-Héderváryja kao osobu podobnu riješiti krizu u Ugarskoj.

Za vrijeme teške krize u Hrvatskoj, tijekom koje su novine javljale da se skriva od javnosti, hrvatski ban uglavnom je boravio između Beča, Zagreba i Budimpešte. Početkom svibnja postao je najozbiljniji kandidat za ministra predsjednika. Informacije iz Zagreba o tomu da je 10. svibnja otputovao u Beč izazvale su zabrinutost u mađarskoj vladi i javnosti. Iako je navodno putovanje bilo povezano sa zagrebačkim događajima, Mađari su se pitali komu će ban u Beču podnijeti izvješće o stanju u Hrvatskoj. Njemu je, naime, neposredno nadređen bio ugarski premijer.³² Dva dana kasnije, ministar predsjednik u Zastupničkom domu stao je u obranu hrvatskog bana pri odgovoru na interpelaciju podnesenu u vezi s nemirima u Hrvatskoj. Slobodarska je stranka odahnula, smatrajući da bi učvršćivanje banove uloge u Hrvatskoj moglo značiti da kralj „onda ga neće dovesti za premijera“.³³ No, sve je izvjesnije bilo da se čeka vladin odstup, kako bi ban doista postao ministar predsjednik. Novine su zabilježile kraljevo neobično prisno držanje prema njemu na plesu (balu) koji je vladar priredio u Budimu 14. svibnja 1903. Na njemu se okupila krema mađarskog političkog i društvenog života. Franjo Josip I. prvo je razgovarao s ministrom predsjednikom Széllom, ministrom domobranstva barunom Fejérváryjem, zajedničkim ministrom obrane Pitreichom te s hrvatskim banom grofom Khuen-Héderváryjem. „Zapaženo je, da je Njegovo Veličanstvo hrvatskoga bana počastilo prijateljskom ljubaznošću i dvostrukim stiskom ruke, što je uzeto kao najviše priznanje za banovo djelovanje usred sadašnjih događaja u Hrvatskoj.“³⁴

Franjo Josip I. uskoro je hrvatskoga bana poslao u Budimpeštu kako bi se uvjerio u to može li pridobiti Tiszinu potporu za svoje imenovanje. Na sastanku, održanom 17. svibnja 1903. u hotelu Hungária, grof Tisza je prihvatio biti ministar u Khuen-Héderváryjevoj vladi te mu je ponudio pomoć u slamanju opstrukcije. Jedino je barun Fejérváry ostao dosljedan u uvjerenju kako red u Mađarskoj može uvesto samo grof Tisza. Franjo Josip I. je 23. svibnja pozvao grofa Khuen-Héderváryja u Beč kako bi mu povjerio zadaću formiranja vlade.³⁵ Ova vijest još se tajila, pa je hrvatski ban dan kasnije dao intervju bečkom listu *Fremdenblatt*, bliskom austrijskoj vladi. U njemu je ponovio da su neistinite senzacionalističke vijesti o tomu kako

³² A bán Becsben. *Független Magyarország*, Budapest, 10. svibnja 1903., 2. str.

³³ A horvát képviselő. *Pesti Hirlap*, Budapest, utorak, 12. svibnja 1903., 6.

³⁴ Az udvari bál. *Vasárnapi Újság*, br. 20., 17. svibnja 1903., 324. *Vasárnapi Újság* 50. évf. 20. sz. (1903. május 17.) (oszk.hu).

³⁵ A horvát bán a királynál. *Magyar Polgar*. Kolozsvár, 23. svibnja 1903., 8.

navodno u Hrvatskoj „krv teče u potocima”.³⁶ Njemu je neshvatljivo da postoje toliko neodgovorni ljudi koji izmišljenim vijestima o vješanjima, ubojstvima šire vrlo tužnu sliku o Hrvatskoj. On, pak, svojom čašću tvrdi da ta slika nije istinita. U svezi s proglašenjem opsadnog stanja rekao je da ono uvijek djeluje umirujuće na stanovništvo. Tako je bilo i prilikom nemira „prije pet godina, ali ni tada prijeki sud nije nikoga osudio”.³⁷ Po njemu su krizne točke Sušak i Križevci, ali pravu opasnost predstavlja Sušak, posebice zbog državnih željeznica. Opovrgnuo je vijesti da su žandarima zapovjedili da pucaju na narod. Nisu to učinili, nego se u slučajevima kada se kamenicama i batinama napada mirne građane, žandari trebaju povinovati vojnim pravilima. Na kraju razgovora ban je u ime hrvatskog naroda zahvalio austrijskom premijeru Körberu zato što je objektivnom argumentacijom otklonio optužbe protiv Hrvatske.

Kralj ga je opet primio 24. svibnja na jednosatni razgovor. Kada je potom otputovao u Budimpeštu, počele su se širiti vijesti da ban djeluje iza leđa mađarske vlade i želi preuzeti vlast. Dan poslije, ban je doputovao u Peštu te se navečer sastao s grofom Tiszom. Zanimljivo je da su ovaj razgovor dvojica kasnije vrlo bliskih suradnika, različito protumačila. Grof Tisza je zapisao da budući ministar predsjednik „*hoće za sebe lisnicu unutarnjih poslova, a u svim drugim resorima ostavlja punu slobodu*”, odnosno da su se njihova „*mišljenja u svemu podudarala i premda je njegova neobaviještenost o ovdašnjim prilikama i problemima bila veća nego što sam očekivao, ipak je na mene ostavio povoljan dojam mirnoga čovjeka koji je svjestan čega se prihvaća*”.³⁸ Hrvatski je ban ovaj razgovor doživio sasvim drugačije. U pismu od 28. svibnja 1903. izvješćuje Benjámina Kállaya kako je zapanjen Tiszinim prijedlogom za primjenu gole sile, jer bi se po njemu na taj način do kolovoza ili u slučaju raspisivanja izbora, u studenom mogla dokinuti opstrukcija. Hrvatski ban o spomenutom je sastanku zapisao da su se rastali prijateljski, uz s njegove strane hinjenu podudarnost u mišljenju. On, naime, nije bio sklon provoditi Tiszin program, niti je bio voljan u svojoj vladi resore povjeriti Sándoru Wekerleu, Károlyju Hieronymiju i Ervinu Roszneru, pa čak ni Dezsőu Bánffyju. Umjesto primjene sile, tražio je konsenzus.³⁹ Premda mu je velika većina mađarskih političkih prvaka zamjerala slabo poznavanje ugarskih prilika, njegove taktičko-organizatorske vještine nisu dovodili u pitanje. Na tom tragu treba promatrati i njegovu odluku da ne treba nastojati na tomu da predsjednik Zastupničkog doma Albert Apponyi napusti stranku, zato što bi „tada s njim otišlo i 55 zastupnika”.⁴⁰ Kako je uslijedio blagdan Duhova, ban se s Tiszom opet sastao tek 3. lipnja kada je pokazao stanovitu dvojbu u pogledu uspjeha i slamanja oporbe, jer se osvjedočio

³⁶ A ban a horvatorszagi helyzetről. *Budapest*, majus 24. *Budapesti Naplo*, br. 142. Budapest, ponedjeljak, 25. svibnja 1903., 2.

³⁷ Ibid.

³⁸ Soós, L. (ur.), *Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1918. A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1903 június 27 – 1905. június 18. I. kötet A Magyar Országos Levéltár kiadványai*, II. 56. I. kötet A. Gróf Khuen-Héderváry Károly. Budapest 2018., 71. str.

³⁹ Romsics, I., *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991., 29. str.

⁴⁰ OSZK Kézirattár Quart. Hung. 2459/4. Thallóczy Lajos naplója. 1903. Gróf Khuen-Héderváry Károly levele Kállay Bénihez. 1903. május 28.

da njega u Mađarskoj doživljavaju kao „novog Jelačića”. Osim toga, suvremenici su ga opisivali kao trijeznog (tzv. „real”-) političara koji je „entuzijaste” u politici ili radikale koji su „radi političkog probitka” bili skloni krajnostima, promatrao s blagim podsmijehom i izrazom intelektualne nadmoći. Politički konkurenti uglavnom su uočavali tu aristokratsku crtu u njegovu karakteru, koja je dolazila do izražaja i u njegovim raspravama u Hrvatskom saboru i izazivala ogorčenost pravaša.

Grof Khuen-Héderváry je, dakle, dvojio u pogledu načina ukidanja opstrukcije. Cijelo spomenuto vrijeme ban je doista izbivao iz Hrvatske, ali ne zato što se bojao „narodnog pokreta”, nego radi vrlo izglednog imenovanja na čelo ugarske vlade.

Poslije Széllova odstupanja, kralj je za mandatara imenovao grofa Istvána Tiszu, ali on nije uspio formirati vladu jer su ministarska mjesta odbili i Sándor Wekerle, koji nije bio „voljan sjediti u istom kabinetu” s barunom Fejérváryjem,⁴¹ kao i grof Andrásy, Imre Hodossy, te napose predsjednik Zastupničkog doma grof Albert Apponyi. Tada je došlo i do raskola u Slobodoumnoj stranci (čega su se plašili i u Beču), koja se dvije godine kasnije samougasila. Tzv. staroliberali i svakoj vladi odani stranački pristaše podupirali su grofa Tiszu, ali su seljaci i veleposjednici, članovi provladine Narodne stranke i aristokrati okupljeni u Casinu oko grofa Andrásyja i nadalje podupirali Kálmána Szélla.⁴² Grof Tisza je na audienciji 19. lipnja vratio kralju povjereni mu mandat, uz obrazloženje da nema potporu unutar svoje stranke. O neuspjehu u sastavljanju vlade odmah je obavijestio hrvatskog bana s kojim je bio blisko povezan (politički i tazbinski). S obzirom na to da je kralj odmah povjerio mandat grofu Khuen-Héderváryju, grof Tisza mu je poručio da će kao premijer uživati njegovu potporu, kao i podršku dijela stranke koji još uspije zadržati prije raskola. Karlo Khuen-Héderváry je od kralja dobio zadaću da iz procedure povuče mađarske zakonske prijedloge u vezi s vojnim pitanjima, odnosno da sklopi sporazum s oporbom. Potonjoj je zadaći novi premijer dijelom udovoljio, no vođa Stranke neovisnosti Ferenc Kossuth kasnije je ipak odustao od toga, pa je opstrukcija nastavljena.

Prva vijest o banovu imenovanju objavljena je u Beču navečer 19. lipnja, a mađarske novine prenijele su je narednoga dana.⁴³ Budimpeštanski listovi (mahom oporbeni) ovu su odluku dočekali „na nož”, uspoređujući grofa Khuen-Héderváryja s Bachom, Schmerlingom i Haynauom (najvećim neprijateljima mađarske državnosti).⁴⁴ Grofa Khuen-Héderváryja je po dolasku u Beč (19-21. lipnja)

⁴¹ Soós, L., Khuen-Héderváry Károly kormányalakítása és a politikai válság felszámolására tett kísérlete első lemondásáig. U: *Századok* 145. évfolyam 3. szám. Budapest 2011., 611. str.

⁴² Narodni Casino (Nemzeti Casino) bio je okupljalište „kreme” mađarskoga društva, koje je po svjedočenju Godišnjaka iz 1908. imalo 689 članova. Ban je već 1875. postao članom Casina i o zbivanjima u Ugarskoj znao onoliko koliko je tijekom boravaka u Budimpešti tamo čuo. U Godišnjaku Narodnog Casina 1895. upisan je kao građanin Zagreba, koji u Budimpešti stanuje u Hotelu „Engleska kraljica” (Angol királynő szálloda). Vidi: A Nemzeti Casino Évkönyve 1895. http://real-j.mtak.hu/10364/1/MTA_NemzetiCasinoEvkonyve_1895.pdf

⁴³ *Egyetértés*, 1903. június 20. Khuen-Héderváry miniszterelnök?

⁴⁴ Lakos, J. (ur.), *A magyarországi közlevéltárak iratgyarapodása 1999-ben*. I. kötet. Magyar Országos Levéltár. Budapest 2000., 159-160. str.

podmaršal barun Géza Fejérváry pripremio za audijenciju kod kralja, na kojoj mu je Franjo Josip I. naložio da tijekom cijeloga poslijepodneva sluša stajališta austrijskih političkih krugova o modalitetu rješavanja krize u Ugarskoj. Hrvatski ban razgovarao je s austrijskim premijerom Ernstom Körberom, zajedničkim ministrom za vojna pitanja Heinrichom von Pitreichom te ministrom vanjskih poslova Goluchowskim. U logistici mu je svesrdno pomagao već oslabjeli Benjámín Kállay (umro je 13. srpnja iste godine) koji je poduzeo sve kako bi grof Khuen-Héderváry postao ugarski premijer. Zato nije htio otići na odmor dok se mađarsko pitanje ne riješi. Ministar Kállay je bana opskrbio savjetima, jer je i on bio uvjeren (kao i kolege u Budimpešti) da ban o mađarskoj politici zna samo ono što čuje u budimpeštanskom Casinu. Nakon cjelodnevnih razgovora hrvatski ban je u večernjim satima iz Kállayeva kabineta telefonom nazvao mađarske političare u Budimpešti kako bi se uvjerio uživa li potporu za sastav vlade.

Vladajuća je stranka sljedećeg dana u hotelu Hungária održala veliku sjednicu pod predsjedanjem Károlyja Hieronymija. On je u svom govoru upozorio da unutarstranačke svade već mjesecima onemogućavaju normalan parlamentarni rad, kao i da zemlja nema vladu. U sličnom tonu govorili su i drugi govornici, pa je naposljetku prihvaćen zaključak da će podupirati vladu koja stoji na zasadama Austro-ugarske nagodbe. Motiv za prihvaćanje grofa Khuen-Héderváryja za mandatar bio je i osiguravanje stabilne parlamentarne većine, jer je na izborima 1901. Slobodoumna stranka dobila 276 mandata, Narodna stranka 24, Kossuthova stranka 81, a Ugronova stranka 13 mandata.⁴⁵

Za to vrijeme u Beču je ban u subotu do poslije ponoći bio u društvu baruna Géze Fejérváryja i zastupnika Ferenc Heltaija s kojima je usuglasio stajališta glede vojnih pitanja i ustupaka koje je htio osigurati. Zatim je u nedjelju u jutarnjim satima prvo potražio svoga prijatelja Kállaya i dugo se s njim zadržao u razgovoru. Poslije toga posjetio je Lajosa Thallóczyja, odjelnog predstojnika u ministarstvu zajedničkih financija (s kojim je također bio u prijateljskim odnosima) i velikog župana Kukuljevića.⁴⁶ Istovremeno je barun Fejérváry upoznao austrijskog premijera Ernsta Körbera, zajedničkog vojnog ministra Pitreicha i austrijskog ministra domobranstva Zenoa Welsersheimba o pitanjima o kojima je postignuta suglasnost s mandatarom Khuen-Héderváryjem. Potom je požurio kralju kako bi i njega upoznao o istom još prije sjednice Krunidbenog vijeća. Ovoj sjednici, uz narečene prisustvovali su još i zajednički ministar financija Bényamin Kállay te ministar vanjskih poslova Goluchowski.⁴⁷ Austrijski je premijer odlučno (uz prijetnju odstupanja s funkcije) izrazio nezadovoljstvo bilo kakvom popuštanju Mađarima „jer će onda Česi tražiti još više”. Kralj je zahtijevao od grofa Khuen-Héderváryja da prihvati Körberove sugestije. Zatim je kralj pošao s njim i s barunom Fejérváryjem na objed kod grofa

⁴⁵ Gratz, G., *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918.* I. sv., 405-406. str.

⁴⁶ Lajos Thallóczy (Ludwig Thalloczy, izvorno: Lajos Strommer (Košice, 1857. – Herczeghalom, 1916.), istaknuti mađarski povjesničar, akademik, predsjednik Mađarskog povijesnog društva (1913. – 1916.), političar, unutarnji tajni savjetnik, odjelni predstojnik zajedničkog ministarstva financija Austro-Ugarske. Autor je brojnih radova od kojih je u nekima obrađivao i pitanja iz hrvatske povijesti.

⁴⁷ László Soós: *Khuen-Héderváry Károly kormányalakítása...*, 616. str.

Gyule Széchényija, tada još ugarskog ministra za odnose s kraljem, što je bio jasan znak da je odlučio mandat povjeriti hrvatskom banu. Potom su brzom vlakom koji je u 15 sati kretao u Budimpeštu prikopčali salonski vagon ugarskoga ministra domobranstva u kojemu je u mađarsku prijestolnicu pošao mandatar Khuen-Héderváry. U Budimpešti je odsjeo u palači obitelji Teleki (iz koje je bila njegova supruga, grofica Margit Teleki) na Servitskom trgu, smještenom u centru grada.⁴⁸ Na toj je adresi redovno boravio kada god bi iz Zagreba (1883. – 1903.) ili sa svoga posjeda Héderváru, dolazio u prijestolnicu. U toj kući živio je i radio do smrti.

U Budimpešti se hrvatski ban u ponedjeljak sastao s grofom Albertom Apponyijem, koji je o tom sastanku u svom dnevniku zabilježio da je među njima postignut sporazum. Navečer je o tomu obavijestio svoje pristaše. Naime, grof Apponyi se tih dana u hotelu Bristol redovno sastajao sa sebi odanim zastupnicima, gdje su tijekom zajedničke večere dogovarali svoje djelovanje u parlamentu. Složili su se da novom mandataru neće postavljati posebne prepreke, jedino su se usprotivili imenovanju Géze Fejérváryja za ministra domobranstva. Međutim, to je nuštarskom grofu predstavljalo veliki problem jer je još prije dolaska iz Beča izjavio da je u njegovoj budućoj vladi sigurno samo mjesto vojnog ministra koje će obnašati barun Géza Fejérváry. Osim toga je barun bio kraljev pouzdanik, osoba od povjerenja bečke vlade, koji je uložio velik napor za to da Khuen-Héderváry postane ministar predsjednik. Razumljivo je da je upravo on bio neprihvatljiv nacionalističkoj oporbi. Mandatar je pristao i na tu žrtvu. Do toga ipak nije došlo, jer se sedamdesetogodišnji barun Fejérvár, koji je devetnaest godina bio ministar, odlučio povući iz političkog života nakon što je saznao za ovaj „deal“.

Ban je 23. lipnja prijepodne razgovorao s članovima vladajuće stranke. Nije naišao na veći otpor, iako mnogi nisu bili za njegov izbor. Međutim, prilikom poslijepodnevnih razgovora s Ferencom Kossuthom, Gyulom Justhom i Jánosom Zichyjem, kao predstavnicima oporbe, pokazano je jasno podozrenje prema njemu. Saznao je da su oporbeni zastupnici Béla Barabás, János Tóth, Lajos Olay i Ákos Beöthy uz potpise dvadeset kolega zastupnika zatražili sazivanje izvanredne sjednice Zastupničkog doma.⁴⁹ Pozvali su se na članak 252. Poslovnika, koji je propisao takvu mogućnost u kriznim situacijama. Narodna stranka Jánosa Zichyja odlučila je jednoglasno da će potporu banovoj kandidaturi dati samo ako se u svom kabinetu ne bude oslanjao na tzv. Tiszinu grupu, koja je trebala biti njegova stranačka baza. Stranka neovisnosti je također bila sklona prihvatiti njegovu ruku pomirenja, nakon što je Ferenc Kossuth obavijestio svoje kolege o tomu da ban planira nastaviti miroljubivu liberalnu politiku Kálmána Szélla, bez ikakvih nasilnih mjera u vidu izradbe strožega poslovnika o radu Zastupničkog doma ili njegova raspuštanja.⁵⁰

⁴⁸ U Godišnjaku iz 1909. upisan je kao stanovnik Hédervára u županiji Győr, s adresom stanovanja u Budimpešti, IV. okrug, Szervita-tér 10. A Nemzeti Casino Évkönyve. A Nemzeti Casino szabályai és tagjainak névsora. 1908 Nyocvankettedik évfolyam. Franklin Társulat Nyomdája. Budapest 1909., 37. str.

⁴⁹ MNL OL K 2-AXVI-4 Képviselőház és Nemzetgyűlés elnöki és általános iratai, 1861-1944. Kérelem a képviselőház összehívására. Budapest, 1903. június 21. Molba za sazivanje izvanredne sjednice Zastupničkog doma 21. lipnja 1903.

⁵⁰ Soós, L., *Magyar Minisztertanács jegyzőkönyvek 1867-1918.*, 30. str.

Poslije obavljenih razgovora s mađarskim političkim čimbenicima, nuštarski grof je na službenoj audijenciji kod kralja 25. lipnja 1903. u devet sati ujutro obavijestio Franju Josipa I. da ima potporu ugarskih stranaka.⁵¹ Slijedom toga, kralj mu je službeno povjerio mandat za sastav vlade. Budući premijer poslijepodnevnim se vlakom vratio u Budimpeštu. Sačekao ga je barun Fejérváry i priopćio mu kako je umoran od političke borbe i odustaje od funkcije ministra domobranstva.⁵² Zamolio je bana da pred kraljem podupre ovu njegovu odluku, pa zato njegovo ime nije spomenuto među članovima budućega kabineta.⁵³ Slobodarska stranka je Fejérváryjev odlazak ocijenila kao poraz i gubitak utjecaja kod kralja i dvora, a Stranka neovisnosti kao svoju veliku pobjedu, jer je s političke pozornice nestao ministar koji je bio blizak Beču i „služio austrijskim vojnim interesima”. Planirana vlada grofa Khuen-Héderváryja u biti je zadržala najveći dio ministara iz Szélllova kabineta i nastavila njegovu politiku. Iz ranije vlade ostali su ministar pravosuđa Sándor Plósz, ministar bogoštovlja i javne prosvjete Gyula Wlassics, ministar poljoprivrede Ignác Darányi i ministar trgovine Lajos Láng. Premijer Khuen-Héderváry zadržao je ministarstvo unutarnjih poslova i ministarstvo za odnose s kraljem. Za ministra domobranstva imenovao je Dezsőa Kolosváryja, a za hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga ministra bez lisnice svoga prijatelja Nikolu Tomašića.⁵⁴ Banov najbliži suradnik postao je tajnik Ministarskog vijeća barun Ivan Škerlec (Skerlec).

6. ZAKLJUČAK

Dvadesetogodišnje vladanje nuštarskoga grofa Karla Khuen-Héderváryja okončano je 27. lipnja 1903. kada je postao ugarski ministar predsjednik.⁵⁵ Njegov nasljednik na banskoj stolici postao je 1. srpnja bivši veliki župan Teodor Pejačević, kojega je vlada grofa Khuen-Héderváryja na sjednici održanoj 9. srpnja predložila za dodjeljivanje naslova unutarnjega tajnoga savjetnika.⁵⁶

Razdoblje provedeno na čelu autonomne hrvatske vlade grof Khuen-Héderváry ocijenio je uspješnim. U pismu upućenom iz Hotela Bistol (s nadnevkom 25. listopada 1905.) „dragom prijatelju” Nikoli Tomašiću piše: „Ja sam sve više zadovoljan sa mojim dvadesetgodišnjim radom”.⁵⁷ Istu formulaciju rabi i u pismu Tomašiću

⁵¹ Ibid, 31.

⁵² Egyetértés, 1903. jún. 26. Fejérváry bukása.

⁵³ Hajdu, T., *A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza)*. Történelmi Szemle. br. 4., Budapest 2007., 557. str.

⁵⁴ Soós, L., (ur.), *Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1918.*, 33. str.

⁵⁵ Soós, L., *Khuen-Héderváry Károly kormányalakítása.*, 603. str.

⁵⁶ MNL OL MJ K27 – 1903. 07. 09. (26. ülés) 1. Javaslat Pejacsevich Tivadar volt főispán kinevezésére horvát bánná; részére a belső titkos tanácsosi cím adományozására (HSzDM) – Prijedlog imenovanja bivšega velikoga župana Teodora Pejačevića za hrvatskoga bana i dodjeljivanja mu naslova unutarnjega tajnoga savjetnika.

⁵⁷ Karaula, Ž., *Korespondencija Khuen – Tomašić*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zavod HAZU u Bjelovaru. Knjiga 18. Zagreb-Bjelovar, 2024. (u rukopisu) „Hedervar, Győr-megye 25/II 906“, pismo broj 15.

upućenom iz „Hédervára, Győr-megye“ s nadnevkom 25. veljače 1906. „Što se mog osobnog raspoloženja tiče, to ti mogu kazati da ovo može biti bolje i ugodnije, sada uživam plodove mog dvadesetgodišnjeg rada. Najveća mi je satisfakcija da me nema u Hrvatskoj, a da stvari idu tako kako sa mog političkog stanovišta nemogu teći bolje. Podpuni metež u Ugarskoj, a ipak i tim propale riečke rezolucije ni najmanje disonancija proti historičkog i uzakonjenog položaja zemlje.“⁵⁸

Hrvatska historiografija i danas mu je maksimalno nenaklonjena, a u udžbenicima se događaji iz 1903. godine već desetljećima ponavljaju u skoro neizmijenjenoj verziji. Svim interpretacijama zajednički je zaključak da su Hrvati potjerali bana iz Zagreba.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Artuković, M., *Srbi u Hrvatskoj. (Khuenovo doba)*, Hrvatski institut za povijest Osijek, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod 2001.
2. Brunner, O., *Zur älteren Geschichte der Khuen von Belasi*, U: *Festschrift zu Ehren Emil von Ottenthals*. Innsbruck 1925., str. 228-234.
3. Damjanović, D., *Ban Dragutin Khuen-Hedervary, Hermann Bolle i grob srpskog kralja Milana Obrenovića u crkvi manastira Krušedol*, Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda povijesnih društvenih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 29. Zagreb 2011., str. 333-354.
4. Dečak, H., *Postao i »mađaron« radi boljítka Hrvatske! (O političkom djelovanju Izidora Kršnjavoga)*. Kolo, Zagreb 2013., br. 5.
5. Dobrovšak, Lj., *Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.-1904.* Časopis za suvremenu povijest, 2005., br. 3., 635-652.
6. Gratz, G., *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918.* I. sv. Magyar Szemle Társaság, Budapest 1934.
7. Hajdu, T., *A miniszter és apósa (Burián István és Fejérváry Géza)*. Történelmi Szemle. 49. évf. 2007. 4. sz. Budapest 2007., str. 531-548.
8. Horvat, J., *Politička povijest Hrvatske* I. Zagreb 1989. Az úrlap teteje Az úrlap alja
9. Karaula, Željko: *Korespondencija Khuen – Tomašić*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zavod HAZU u Bjelovaru. Knjiga 18. Zagreb-Bjelovar, 2024. (u rukopisu)
10. Kolar-Dimitrijević, M., *Stjepan Radić i kunovečka buna 1903. godine*, Podravina, vol. 2, br. 4, Koprivnica 2003., str. 69-72.
11. Kolar-Dimitrijević, M., *Izidor Kršnjavi i simbolika zagrebačke Zlatne dvorane*. Kolo, Zagreb 2013. br. 5.
12. Lakos, J. (ur.), *A magyarországi közlevéltárak iratgyarapodása 1999-ben*. I. kötet. Magyar Országos Levéltár, Budapest 2000.

⁵⁸ Isto.

13. Petrić, H., *O seljačkom pokretu u Podravini 1903. godine: Kunovečka buna i ostala seljačka gibanja*. Časopis za suvremenu povijest. God. 37., br. 3. Zagreb 2005., str. 653-664.
14. Perić, I., *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.* (drugi svezak 1868.-1918.), Zagreb 2000.
15. Petrinović, I., *Ante Trumbić (Politička shvaćanja i djelovanje)*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1986.
16. Polić, M., *Ban Dragutin grof Khuen-Héderváry i njegovo doba*. Izdao jedan hrvatski rodoljub, Tiskara i litografija Mile Maravića, Zagreb 1901. Romsics, I. *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarorsághkutató Intézet, Budapest 1991.
17. Švoger, V.; Tvrtković, T., *Hungarian-Croatian water-painting: The richness of nuance in the image of Hungarians in the Croatian public imagination from the 16th century to the 19th*. Hungarian Studies, 29 (1-2), str. 157-178.
18. Župan, D., "Živio svijetli ban!" (*Kako je u školskim spomenicama i izvještajima zabilježen posjet bana Dragutina Khuena-Héderváryja nekim mjestima Virovitičke županije 1889. i 1893.*). *Scrinia Slavonica*, Vol. 10, Slavonski Brod 2010., str. 212-225.
19. Soós, L. (ur.), *Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1918*. A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1903 június 27 - 1905. június 18. I. kötet A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 56. 1. kötet A. Gróf Khuen-Héderváry Károly. Budapest 2018.
20. Soós, L., *Khuen-Héderváry Károly kormányalakítása és a politikai válság felszámolására tett kísérlete első lemondásáig*. Századok 145. évf. 3. sz. Budapest 2011.

Novine:

1. *Egyetértés*, 1903. jún. 26. Fejérváry bukása.
2. *Egyetértés*, 1903. június 20. Khuen-Héderváry miniszterelnök?
3. *Független Magyarország*. Budapest, nedjelja, 10. svibnja 1903., 2. str., A bán Beceben
4. *Pesti Hirlap*, Budapest, utorak, 12. svibnja 1903., 6. A horvát képviselők.
5. *Vasárnapi Újság* 50. évf. 20. sz. 17. svibnja 1903., 324. Az udvari bál. Vasárnapi Újság 50. évf. 20. sz. (1903. május 17.) (oszk.hu).
6. *Magyar Polgar*. Kolozsvár, 23. svibnja 1903., 8. A horvát bán a királynál.
7. *Budapesti Naplo* br. 142. Budapest, ponedjeljak, 25. svibnja 1903., 2. A ban a horvatorszagi helyzetről.

Arhivski materijal:

1. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) – Mađarski nacionalni arhiv
2. Magyar Országos Levéltár (MOL) – Mađarski zemaljski arhiv
3. Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek (MJ) – Zapisnici Ministarskoga vijeća
4. Zemský archiv v Opavě. Sbíрка matrik Severomoravského kraje • NAD: 165, inventární číslo: 3169, signatura archivu: Je III 31, typ matriky: katolícká, Původce:

Jeseník, žřmskokat. f. ú., obsah svazku: N 1831–1853 I-N 1831–1853, s. 117. Jazyk němčina Časový rozsah 1831 - 1853 Obsah svazku N • 1831-1853 I-N • 1831-1853 Územní rozsah Bobrovník, Děřřichov, Ditřřichštejn, Dlouhá Hora, Jeseník, Mýtinka, Pasíčka, Seč Místo uložení Zemský archiv v Opavě. online: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=be897e86-f13c-102f-8255-0050568c0263&scan=1fba24e901984dda48ff5ec4b90c925> Preuzeto: 16. 5. 2020.

Saborski spisi:

1. Képviseľóházi irományok (Spisi Zastupničkog doma, skraćeno: KI).
2. Képviseľóházi napló (Dnevnik Zastupničkog doma, skraćeno: KN).
3. Főrendiházi irományok (Spisi Kuće velikaša, skraćeno: FI).

UNRESTS IN CROATIA AND HUNGARY IN 1903 AND THE DEPARTURE OF CROATIAN BAN KHUEN-HÉDERVÁRY

The Austro-Hungarian settlement established the Dual Monarchy. Austria and Hungary established that foreign policy, military affairs and finances are the joint affairs of the entire monarchy, while all other affairs were handled independently by the two parties. Hungary was also bound by the Croatian-Hungarian settlement, which in turn ensured Zagreb full independence in matters of internal administration, judiciary, worship and public education, including legislative power in these matters (Sabor) and executive power (ban government). Croats were recognized as a political nation (Hungarians in Hungary also enjoyed this status), and in the Three Kingdoms the official language was Croatian. In addition, Croatia could use its national symbols, and it had its own minister in the Hungarian (joint, central) government in Budapest.

At the time of dualism, managing the country was very difficult, because the king, the Hungarian minister, the president, and the ban were in a mutual relationship of subordination, but they also had to enjoy mutual trust. In 1903, there was a parliamentary crisis in Austria, which spilled over into Hungary, while riots broke out in Croatia against bans and Hungarianization. In this paper, based on the archive files of the Hungarian Parliament, we analyze how events from Croatia manifested themselves in Hungary and the entire monarchy, and we also give an answer to the thesis that the ban „fled from Croatia”.

Key words: *lots in Croatia in 1903, ban Khuen-Hédervary, parliamentary obstruction in Hungary, appointment of the Minister of President, departure of ban Khuen-Hédervary from Zagreb*